

МАРГІНАЛЬНІ ЯВИЩА У ЛАВАХ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ ТА БІЙЦІВ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ (1941–1943 рр.)

Стаття присвячена маргінальним явищам у середовищі радянських партизанів і лавах українського визвольного руху (1941–1943 рр.). Розглядаються основні аспекти діяльності каральної системи як в середовищі партизанського руху так і в лавах українських повстанців.

Ключові слова: маргінальні явища, військово польові суди, злочини, Організація українських націоналістів, українська повстанська армія, радянські партизани.

Дослідження маргінальних явищ в лавах радянських партизан і Організації українських націоналістів та Української повстанської армії в 1941–1943 рр. на сьогоднішній період є актуальною проблемою, адже історики рідко звертають свою увагу на те, що провокує людину в умовах війни вчиняти аморальні, злочинні дії. Ми не намагаємося знайти їм якесь раціональне пояснення, лише за допомогою джерельної бази і літератури, ми виокремлюємо факти маргінальних явищ в лавах радянських партизанів і ОУН, УПА, не здійснюємо якогось порівняння їх діяльності. На підставі джерел ми застосовуємо психоісторичний аналіз, що більш актуалізує нашу проблематику, адже саме психоісторичні аспекти в сучасних умовах для нас є визначальними при вивченні даного питання.

Досить довгий період, коли Україна знаходилась в складі Радянського Союзу, про маргінальні явища в лавах партизанського руху науковці намагалися замовчувати. Про такі дії ніколи не згадували, адже як влада, так і радянські історики намагалися створити картинку, того, що партизанський рух діяв на добровольчих засадах і місцеве населення всіляко підтримувало його, цими всіма закидами науковці ідеалізували партизанський рух, намагалися надати цьому явищу патріотично-романтичний ореол. Усні джерела, спогади очевидців, також щоденникові нотатки як учасників руху, так і місцевого населення, яке стикалося з радянським рухом опору свідчать інколи зовсім про інший характер діяльності партизанського підпілля.

Що ж стосується діяльності ОУН і УПА то слід зазначити, що тема маргінальних явищ в лавах українського руху опору є мало розпрацьованою, адже дослідники в більшій мірі звертали увагу на військово-політичні аспекти в ОУН і УПА. Проблема маргінальних явищ в сучасній історіографії є малодослідженою. З точки зору психоісторичних моментів ми намагалися зрозуміти в яких умовах чинились ті, чи інші злочини. Хоча ми і бачимо протягом всього періоду діяльності ОУН і УПА підтримку місцевого населення, але як і будь яка воєнізована організація ОУН і УПА мала дисциплінарні проблеми, і те як в умовах війни з даними проблемами боролися командири і молодший особовий склад ми прослідкуємо в нашому дослідженні.

Питання маргінальних явищ в лавах радянського партизанського руху на сьогоднішній момент є доволі цікавим і водночас контроверсійним. Це і не дивно, адже багаторічні штампи по відношенню до партизанської діяльності і досі живуть в свідомості нашого суспільства. Хтось сприймає партизанів з позиції «народних месників», людей які боролися за свою батьківщину, хтось навпаки намагається сприймати діяльність червоних партизанів з позиції суцільних злодійств і грабунків.

Спираючись на джерела, ми розглянемо ситуацію яка склалася під час військових дій на території України, і на маргінальні особливості існування радянського партизанського руху в умовах війни.

Керівництво СРСР, починаючи з кінця 1941 р. – початку 1942 р., почало спиратися на партизанське підпілля, метою якого було в першу чергу боротьба з ворогом на окупованій противником території. І часом ця боротьба мала не контрольований характер, коли діяльність окремих партизанів, а інколи і цілих загонів переростала в злочинні дії і терор на території України проти цивільного місцевого населення.

За визначенням чинного міжнародного гуманітарного права й за правилами ведення війни, партизани були комбатантами і їхні дії проти супротивника мали класифікуватися як складова збройної боротьби. Методи партизанської війни деякі західні історики вважають «незаконними», посилаючись на положення Гаазької конвенції 1907 р. А самих народних месників окремі гітлерівські генерали називали «бандитами»¹.

Стосовно того головного постулату в радянській історіографії, що партизанів масово підтримувало місцеве населення, то слід зазначити, що керуючись доктриною «малою кров'ю на чужій території», РСЧА й НКВС-НКДБ не підготувалися до ведення партизанської війни на радянській території. Проте відступаючи, війська все ж встигли залишити підпільні комуністичні структури, більшість з яких викрили німці (а часто вони й самі здавалися) у перші місяці окупації. Партизанський рух 1941 року в Україні переважно був представлений погано організованими угрупованнями оточених і розбитих з'єднань Червоної армії. Частково їх знищили окупанти, інші ж просто вимерзли дуже холодною зимою 1941–1942 рр. В рядах українських радянських партизанів були, в переважній більшості, колишні військовослужбовці РСЧА. Частина червоноармійців, які у 1941 році відстали від своїх частин, але не потрапили в полон, осідали у селах під різними легендами. У багатьох випадках це був рядовий і старшинський склад Червоної Армії, найбільш підготований до ведення активної боротьби проти окупантів. Згодом вони також поповнювали ряди радянських партизанів².

Також в лісах знаходилось багато дезертирів, які залишили частини Червоної Армії та зовсім не збирались воювати у складі радянських партизанських загонів. Радянські партизани під проводом командирів НКВС фізично знищували цих людей як злочинців або як ворогів радянської системи. Досить часто на власний розсуд радянських командирів в категорію «ворогів народу» записували мирне населення окупованих німцями територій, що не бажало віддавати радянським партизанам харчі, реманент, фураж та припаси. Тому нерідкими були випадки пограбувань й мародерства, а також проведення каральних операцій проти «непокірного» мирного населення України³.

Властиво, що партизанський рух Москва створила і взяла під контроль та, загалом, курувала цей процес впродовж всієї війни. 30 травня 1942 року створюється Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР), а 20 червня – підпорядкований йому Український штаб партизанського руху (УШПР). Обидві структури організовувалися за участю НКВС СРСР і НКВС УРСР, тому більшість керівних посад у них мали працівники репресивно-каральних органів. Партійна номенклатура також відіграла провідну роль в керівництві червоними партизанами⁴.

ЦШПР очолював Перший секретар ЦК КП(б) Білорусі Пантелеймон Пономаренко, а Перший секретар ЦК КП(б)У Микита Хрущов був куратором діяльності УШПР. Керівництво СРСР відіграло не останню роль в створенні «месників».

Перед Другою світовою війною населення України становило майже 30 мільйонів осіб. Червоні партизани на кінець 1942 року налічували 6350 осіб, що дорівнює приблизно 0,02% від населення України. Згодом чисельність партизанів України за допомогою Центру зросла до 30 тис. осіб (0,1% від довоєнної кількості населення республіки). Як бачимо, цифри аж ніяк не свідчать про «всенародну боротьбу з окупантами» й масову підтримку населенням радянських партизанів⁵.

Цифри, наведені на основі партизанських звітів генерал-полковником Г. Кривошеєва, свідчать про те, що партизанський рух у СРСР мав значні регіональні відмінності. Наприклад повідомлення з Орловської області: на 1 липня 1942 року на території Орловщини проти окупантів боролися 9 693 осіб, а на 15 квітня 1943 року ця кількість зросла до 14 142 осіб. Тобто на всій території України до кінця 1942 року партизанів було в півтора рази менше, ніж влітку 1942 року в одній Орловській області РСФСР. До 1943 року це співвідношення не дуже змінилося: «На 1 квітня 1943 року ЦК КП(б)У і УШПР підтримує постійний радіозв'язок з 74-ма загонами, які налічували понад 15 000 бійців»⁶.

Більшість червоних партизанів, підпорядкованих УШПР, дислокувалася на той час на північному сході України, а також у РСФСР й Білорусі, в лісах Житомирської області, про які мова піде нижче.

В плані дій партизанських загонів на період зими 1942–1943 рр., в Україні, УШПР (Український штаб партизанського руху) 22 листопада 1942 року, зазначалося: «Станом на 15 листопада 1942 рік на обліку перебуває 55 партизанських загонів, які діють на території України, загальною чисельністю 6350 осіб, з них постійний радіозв'язок з Українським штабом партизанського руху мають 38 партизанських загонів загальною кількістю 5027 осіб»⁷.

«Диверсант за покликанням» Старінов І. у шифротелеграмі, надісланій заступникові начальника УШПР Строкачу Т. 17.03.1944, повідомляв: «У звільнених районах Тернопільської області населення ховало частину худоби, свиней, створивши таємні склади для банд націоналістів, які поки що пішли в підпілля, ліси, на територію, яку займають німці.

У четвертій війні воюю, проте ніколи не натрапляв на таке вороже середовище, як у звільнених районах Тернопільської області»⁸.

Ворожість частково можна пояснити поведінкою самих партизанів на території України. Адже населення, яке знаходилося на території окупованої німцями, офіційна влада СРСР вважала колаборантами.

На сьогоднішній момент джерела повністю спростовують ще один радянський міф про те, що партизани забезпечували себе харчами за рахунок відібраної в німців провізії, яку останні реквізували в селян.

Берія Л. 23 січня 1943 року надіслав главі Центрального штабу партизанського руху у Москві (ЦШПР) Пономаренку П. такий документ: «НКВС СРСР повідомляє отримане від свого працівника, який перебуває в тилу противника в районі м. Рівне, таке донесення: «Особовий склад 12-го батальйону Сабурова гуляє, пиячить, тероризує та грабує про-советськи налаштоване населення, в тому числі навіть родичів своїх бійців.

На мої претензії комбат Шитов і комісар обіцяють припинити цю антисоветську роботу, проте діють нерішуче, намагаються прикривати осіб, які займаються бандитизмом. Роблю нові спроби домогтися перелому, прошу діяти через Сабурова.

Буде краще, якщо батальйон перебазується до лісу між Ковелем і Рівним.

Народний комісар внутрішніх справ СРСР Л. Берія.

Розіслано:

т. Сталіну

т. Молотову

т. Пономаренку»⁹.

Аналогічний документ датовано 25 січня: «НКВС СРСР повідомляє отримане від свого працівника, який перебуває в тилу противника в районі Рівного, УРСР, таке донесення:

«У район нашої діяльності прибув 7-й батальйон загонів Сабурова, партизани якого здійснюють нечувані пограбування, займаються бандитизмом, пиячать, роз'їжджають селами у формі німецьких солдатів.

Мешканців, які тікають (від партизанів) до лісу, розстрілюють, пограбували інженера, лісничого.

Населення, яке ненавидить німців і яке ми підготували до повстання, у паніці»¹⁰.

Комісар загону Ковпака Семен Руднев 15 червня 1943 року у своєму щоденнику записав: «За розповідями наших розвідників, сьогодні вночі в Сновидовичах здійснював операцію Мельник, точніше не операцію, а грабунок, у населення позабирали не тільки худобу, але й носильні речі. Населення й наші бійці обурені»¹¹.

Загін Мельника дислокувався не в Рівненській, а в Житомирській області. Що ж стосується грабунку цивільного населення червоними партизанами, то слід зазначити, що саме керівництво визнавало те, що партизани грабують місцевих мешканців на початку 1943 р. до УШПР почали надходити відомості про бандитизм процвітаючий в радянських формуваннях в основному від агентури Строкача, співробітників радіовузлів. Наприклад, з того ж Сумського з'єднання, що базувався тоді на Правобережжі Дніпра (пограниччі України та Білорусії) 3 березня 1943 «Кармен» доповідав, що багато хто із загону займався мародерством: «Беруть все, що потрапляє їм під руки, аж до того, що беруть ковдри, простирадла, білизну потрібне і

не потрібне їм. Командування заходів не вживає»¹². Через півтора місяці, за відомостями другого секретного інформатора, поведінка ковпаківців принципово не змінилося: «Партійно-політичної масової роботи в загоні і серед населення немає. За короткий час вбито багато партизанів при видобутку собі трофеїв з метою особистої наживи»¹³.

Ще через два тижні після цієї радіограми колишній політрук одного із загонів Сумського з'єднання Мінаєв дав більш розгорнуту характеристику цього явища. За його словами, найбільша кількість проявів бандитизму була в 3-ї роті 1-го стрілецького батальйону, розвідроті і артилерійській батареї, хоча критиці командування піддавалися в основному інші частини з'єднання: «На 3-ю роту провину не можна покласти, так як вона найкраща і бойова рота в загоні, розвідка діє часто окремо від головних сил, а батарею звинуватити теж не можна, так як батарея найголовніший головне підрозділ і грізна зброя в загоні і, крім того, комісар батареї – член партбюро, авторитетний дідусь Мороз старий партизан, а фактів порушення наказу більше, ніж у інших підрозділах»¹⁴. В якості прикладів масового явища грабунку населення приводилися відібрання у жителів свиней, худоби, одягу, валянок (прямо на вулиці робочі залишалися в одному спідньому), вимагання годинників, розорення вуликів. Прикладом таких фактів є партизанський загін ім. Сталіна на території Волині «сталінці» продовжили займатися мародерством¹⁵.

Дослідження маргінальних явищ в лавах Організації українських націоналістів і Української повстанської армії на сьогоднішній день є мало вивченою тематикою. Дослідників завжди цікавили військова діяльність УПА, також науковці звертали свою увагу на ті моменти які пов'язані із боротьбою з ворогом як під час Другої світової війни, так і у післявоєнні роки. Аспекти ж які торкалися б побутових моментів в житті і діяльності УПА і реального погляду на внутрішні відносини в УПА в умовах війни є малодослідженими і ця проблематика потребує детального розгляду і послідовного вивчення.

Посилення уваги до явища маргінальної особистості не випадкове. Адже в умовах війни, перед людиною завжди з'являється вибір як діяти, чи абстрагуватися від реалій свого існування, чи сприймати цю сувору реальність війни. Цей психологічний момент сприйняття завжди був важкий для людини, адже психологічна рефлексія не залежить від виховання і ментальності особи. Ця тонка грань залежить від психосоматичного сприйняття людини. Усе це зумовлює актуальність дослідження нової розширеної сфери маргінальності, оскільки її традиційне статичне трактування як поняття граничного відносно суспільства не є адекватним. При цьому необхідно враховувати, що, по-перше, межі соціуму невизначені й постійно змінюються, унаслідок чого маргінальні явища можуть опинитися в межах соціуму, а, по-друге, маргінальність насправді не є виходом з соціуму, а лише відносним (суб'єктивно-індивідуальним) віддаленням від нього. Тобто маргінальність необхідно розглядати як своєрідну, опосередковану форму соціалізації. Історична значущість цих двох потоків виявляється в концепції Виходу і Повернення А. Тойнбі, який розглядає це явище як загальну закономірність історичного процесу соціальних груп, рухів¹⁶. Розділяючи суспільство на творчу меншину й пасивну більшість, він показує неминучість їх зіткнення, особливо в період змін. Такими змінами можуть бути як революційні події, так і військові, що в процесі можуть змінювати людську свідомість і природу.

Через всі ці психологічні моменти ми можемо характеризувати процеси які відбувалися в лавах УПА. Фактичним доказом таких дій є донесення військової жандармерії: «Отим доношу, що ройовий першого роя, першої чоти «Явора» сотні «Орлика» «Сталь» дня 20 жовтня 1943 р. заступав чотового як коменданта застави на мості Домінаполь – Свічів, напився самогони і пішов спати до однієї вдови на ліжку, яка цілком без жодної праці живе на Домінаполі, лише для вигоди стрільців УПА. При тім коли ми йому звернули увагу, він в п'яному стані прилюдно почав викрикувати, що ми Вас знаємо, ви нічого не робите лише роз'їжджаєте як пани. А за те, що я мучусь на мості то можу випити і поспати на ліжку де схочу і в баби. На тому ліжку він прилюдно кричав, що я тут сам сьогодні буду ночувати. Про правильність доносу ствердить районний провідник «Іван» і нище підписаний, що був наочним свідком «Ярема» 21 жовтня 1943 р.»¹⁷.

Закони і законодавство для ОУН і УПА відігравали важливу роль, адже в умовах військового часу воєнізовані організації і їх керівництво, польові командири і військова жандармерія прекрасно розуміли, що дисципліна для війська є першочерговою.

В агітаційних листівках які розповсюджувалися серед місцевого населення головними ідеологічними постулатами УПА і ОУН були «Десять заповідей українського націоналіста», закони ж які діяли в ОУН і УПА це були військові статuti, які чітко регламентували поведінку бійців. В цих статутах засуджувалося пияцтво, мародерство, насилля, правопорушення проти цивільного населення, крадіжки. Через вище перераховані проступки польова жандармерія з такими бійцями розправлялася за законами військового часу суворо. Цих людей розстрілювали і в рідких випадках вилучали з лав ОУН і УПА.

Про відношення до законодавства і ставлення до дисципліни в УПА і ОУН ми можемо судити з наказу «Всім членам Організації українських націоналістів»: «Зауважується, що членами ОУН різних ступенів не придержуються законів ОУН. Відчувається брак залізної дисципліни. Часто видно, що члени ОУН постійно курять та запиваються самогонкою. Зауважується у членів легковажне витрачування часу та парубоцтво. Грубе не тактовне поведження підвладною своїх сверстників.

Наказую: Недомагання оці виявити і усунути. ОУН – це орден. В ньому можуть бути люди найкращі характером і духом, сильні волею.

Смертна кара:

- впровадження своїх звершників у блуд,
- за пияцтво,
- неробство,
- неуцтво.

Карати всіма карами, включно до публічного виключення з членів ОУН.

Цей закон як для мужчин, так і для жінок членів ОУН. 10 січня 1943 р. Крайовий провідник ОУН «Богун»¹⁸. Тож, виходячи з даного наказу ми можемо прослідкувати ставлення керівництва ОУН і УПА до маргінальних явищ. Адже будь які деструктивні прояви в лавах війська, завжди збільшують вірогідність того, що ефективність боротьби з ворогом зменшується. Через це, командири всіляко намагалися утримати цю дисципліну.

Тож, якщо проаналізувати всі моменти, ми можемо побачити, на конкретному прикладі, що каральна система була доволі демократичною. Але іноді, в особливих випадках карна система була жорстокою до винних бійців. «Козака Гозбецького Леона «Володька», крадіжка меду, не правдиві свідчення, який своїми злочинами з нечестив УПА серед цивільного населення. Вирок: козаку Гозбецькому Леону «Володька» до вироку смерті»¹⁹. Мед в ОУН і УПА вважався ліками, і за його крадіжку вирок завжди був суворий – смерть.

Внаслідок того, що УПА воювала в екстремальних умовах, питання здоров'я вояків завжди займало першочергову ступінь. Подібних покарань за крадіжку меду ми маємо велику кількість, але в той же час і розуміння того, що під час війни повстанці були змушені вчиняти саме за таким принципом. Злочинців карали зазвичай в присутності бойових побратимів і це був певний урок для інших «козаків» які на майбутнє повинні були розуміти, що ціна будь-якої крадіжки може вартувати їхнього життя.

Якщо ж ми звернемо увагу на сексуальні злочини, то факти насилля серед ОУН і УПА зустрічаються вкрай рідко. Адже покарання за подібні злочини були найсуворішими, польовим командирам дозволялося саме таких злочинів карати без суду і слідства, якщо факт злочину могли довести як сама жертва або свідки. «Козак «Дорошенко» будучи на відпустці вдома, знечестив одну дівчину, був п'яний зірвав телефона в селі, вкрав кріса (кріс був советський), будучи п'яним прийшов на вечорниці в село там збезчести ще одну молодицю пригрозивши їй крісом, вийшов на двір стріляв по хатах та собаках»²⁰.

Отже, ми можемо зробити висновки, що не дивлячись на сувору систему покарань дисципліни в лавах ОУН і УПА чинились порушення і злочини, з якими постійно боролися. Адже найголовніше для українських повстанців вважалося дисципліна і ті хто її порушували платили своїм власним життям. Так, ми можемо говорити про те, що жорстоке покарання зменшувало скоєння таких злочинів. Але ми розуміємо, що під час військових дій, коли відбуваються значні зміни і в середині суспільства можуть відбуватися процеси зламу суспільної свідомості і деморалізації. Дії командуючого складу ОУН і УПА обумовленні саме цими суспільними зламами і змінами, адже для того, щоб в середині війська була дисципліна, військово-польові суди виголошували вирок за важкі провини такі як: пияцтво, мародерство,

крадіжку, сексуальні злочини, терор проти місцевого населення найвищу міру покарання.

Арештовували зазвичай за непокору командирів, за дрібні злочини. Ці всі дії зрозумілі, адже, в лавах ОУН і УПА в першу чергу вважалося запорукою гарного бою: сувора дисципліна і беззастережне виконання наказів командування.

Загалом, досліджень маргінальних явищ в лавах Організації українських націоналістів і Української повстанської армії на сьогоднішній день дуже мало. Дослідників завжди цікавили військова діяльність УПА, також науковці звертали свою увагу на ті моменти які пов'язані із боротьбою з ворогом як під час Другої світової війни, так і після воєнних роки. Аспекти, які торкалися б побутових моментів в житті і діяльності УПА і реального погляду на внутрішні відносини в УПА в умовах війни є малодослідженими і ця проблематика потребує детального розгляду і послідовного вивчення.

Отже, ми можемо зробити висновки, щодо маргінальних явищ в лавах ОУН, УПА і радянських партизанів 1941–1943 рр. Слід зазначити, що історіографія і джерельна база підпільного і партизанського руху є доволі насиченою, адже в усі періоди науковці цікавилися проблемою діяльності як українського підпілля так і радянського.

Вони відрізнялись між собою рівнем конкретно-історичних знань з проблеми, наявністю джерельної бази, ступенем розробки загальнометодологічних питань, що впливало на науковий рівень, форми і методи дослідження.

Якщо ми говоримо про партизанські загони і з'єднання то слід зазначити, що в радянському русі на території України в період (1941–1943 рр.), доволі часто практикувався масовий терор проти цивільного населення. Аморальна поведінка як керівного складу, так і рядових бійців дискредитували загони червоних партизанів і завдавали велику шкоду в боротьбі з ворогом, що також підривала військовий дух бійців.

Звичайними явищами в партизанських загонах було пияцтво, про факти зловживання алкоголем свідчить щоденниковий запис С. Руднева, Г. Балицького.

Терор проти місцевого населення, крадіжки майна, продуктів харчування і насильницька мобілізація населення. Ці всі фактори спричинили до того, що до червоних партизанів і до радянського руху опору переважна більшість українських селян ставилася негативно. Особливо гостра недовіра і не підтримка радянського руху опору відчувалася на території західної частини України, це ми також можемо пояснити і тим, що на території західноукраїнських земель місцеве населення всіяко підтримувало українське підпілля. Але ж сама поведінка партизанів відштовхувала і дискредитувала їх в очах місцевого населення.

Що ж стосується історіографії ОУН і УПА, то проблемі діяльності українських націоналістів було присвячено багато історичних досліджень, адже проблема вивчення діяльності ОУН є цікавою і досить довгий час ця тема була «білою плямою в історії».

За часів Незалежності України було видано велику кількість ґрунтовних праць які висвітлювали боротьбу українського визвольного руху.

Але тематика маргінальних явищ в лавах ОУН і УПА, система покарань бійців в умовах війни є майже неопрацьованими. Велика кількість джерел, а саме щоденникові записи, спогади очевидців, вироки військово-польових судів дають нам можливість наблизити і дізнатися все ж таки, чим керувалося. як керівництво ОУН і УПА, так і звичайні пересічні вояки, адже дисциплінарні моменти, як ми вже зрозуміли були вирішальними для командування. І дуже часто бійців, тих, які нехтували цією дисципліною, могли жорстоко покарати. Адже найголовніше для українських повстанців вважалося дисципліна і ті хто її порушували зазвичай платили своїм власним життям. Так, ми можемо говорити про те, що жорстоке покарання зменшувало прецеденти скоєння таких злочинів.

¹ Дерейко Іван. Сторінки воєнної історії // Збірник наукових статей. Вип. 16. – К., 2013. – С. 57. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1522143/>

² Гогун А. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2012. – 527 с.

³ Як «народні месники» мстили народів. Про деякі особливості советського партизанського руху на території України в роки Другої світової війни // «Визвольний шлях». – № 3 (672). – 2004.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 190. – Арк. 193.

⁸ Там само. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 22.

⁹ Там само. – Арк. 21.

¹⁰ Там само. – Арк. 22.

¹¹ Як «народні месники» мстили народові. Про деякі особливості советського партизанського руху на території України в роки Другої світової війни // «Визвольний шлях». – № 3 (672). – 2004.

¹² ЦДАГО. – Ф. 62. – Оп. 1. Спр. 1308. Арк. 33. (Радіограма «Кармен» Строкачу про мародерство партизан Сумського з'єднання. 3 березня 1943 р.)

¹³ Там само. – Арк. 46. (Радіограма «Загорського» Строкачу про морально-політичний стан партизан Сумського з'єднання, 16 квітня 1943 р.)

¹⁴ Там само. – Спр. 40. – Арк. 149–150). Доповідна записка колишнього політрука 5-ї групи Сумського з'єднання Мінаєва Строкачу про стан з'єднання, 28 квітня 1943 р.

¹⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи і матеріали. — К., 1994. – С. 413.

¹⁶ Тойнби А. Д. Постыжение истории. Сборник. [пер с англ.]. – М., 1991. — 736 с.

¹⁷ ЦДАГО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 12.

¹⁸ Там само. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.

¹⁹ Там само. – Ф. 3838. – Оп. 1 – Спр. 25. – Арк. 27.

²⁰ Там само. – Спр. 24. – Арк. 49.

Статья посвящена маргинальным явлениям в среде советских партизан и рядах украинского освободительного движения (1941–1943 гг.), В работе рассматриваются основные аспекты деятельности карательной системы как в среде партизанского движения, так и в рядах украинских повстанцев.

Ключевые слова: маргинальные явления, военно-полевые суды, преступления, Организация украинских националистов, Украинская повстанческая армия, советские партизаны.

The article is devoted to the marginal phenomenon in the ranks of Soviet partisans and Ukrainian liberation movement (1941–1943). The paper examines the main aspects of the punitive system in the partisan movement and in the ranks of Ukrainian insurgents.

Keywords: marginal phenomenon, military field courts, crime, the Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, Soviet partisans.